

Državljanstvo in družbeni razred

Razvoj državljanstva do konca devetnajstega stoletja

[...]

Tu bom dosledno sociolog, če začnem s predlogom, da državljanstvo razdelimo na tri dele. Vendar v tem primeru analizo bolj jasno narekuje zgodovinsko dogajanje kot pa logika. Ti trije deli ali elementi so državljanski, politični in socialni. Državljski element tvorijo pravice, ki so potrebne za individualno svobodo osebe, svobodo govora, misli in veroizpovedi, za pravico do lastnine in do sklepanja veljavnih pogodb ter za pravico do pravičnosti. Zadnja je drugačne narave kot druge pravice, ker gre za pravico, da branimo in uveljavljamo vse svoje pravice enakopravno z drugimi ljudmi in skladno s predpisanim pravnim postopkom. To nam pokaže, da so sodišča tiste institucije, ki so najbolj neposredno povezane z državljskimi pravicami. S političnim elementom mislim na pravico do sodelovanja pri uveljavljanju politične oblasti kot član telesa, ki so mu dodeljene politične pristojnosti, ali kot volivec članov takšnega telesa. Tu so pripadajoče institucije parlament in sveti lokalne samouprave. S socialnim elementom mislim na več pravic – od pravice do minimalne ekonomske blaginje in varnosti do pravice do polne udeležbe pri družbeni dediščini in pravice, da živimo kot civilizirana bitja v skladu s prevladujočimi merili v družbi. Institucije, ki so najtesneje povezane s tem elementom, so izobraževalni sistem in socialne službe.¹

Nekoč so se te nitke prepletale in tvorile eno samo debelejšo. Pravice so se spajale, ker so bile institucije združene. Maitland je dejal: »Bolj ko gremo nazaj v zgodovino, bolj nemogoče je potegniti ostre meje, ki bi ločevale različne funkcije države: ista institucija je zakonodajna skupščina, vladni svet in sodišče ... Ko gremo od starodavnosti do sodobnosti, povsod vidimo tisto, čemur modna filozofija pravi diferenciacija.« Maitland tu govori o zlitju političnih in civilnih institucij ter pravic. Vendar so bile tudi človekove družbene pravice del istega amalgama in so izhajale iz statusa, ki je tudi določal, kakšne vrste pravičnosti je bil človek lahko deležen, kje jo je lahko dobil in kako je lahko sodeloval pri upravljanju zadev skupnosti, katere član je bil. Vendar ta status ni bil državljanstvo v zdajšnjem pomenu. V fevdalni družbi je bil

¹ S to terminologijo bi temu, čemur ekonomisti včasih pravijo »dohodek od državljskih pravic«, rekli »dohodek od socialnih pravic«. Cf. H. Dalton, *Some Aspects of Inequality of Incomes in Modern Communities*, 3. del, poglavji 3 in 4.

status znamenje razreda in merilo neenakopravnosti. Ni obstajal enovit skupek pravic in dolžnosti, ki bi pripadal vsem ljudem, plemenitašem in plebejcem, svobodnjakom in tlačanom, že s tem, ker so bili člani družbe. Ni obstajalo načelo enakopravnosti državljanov, ki bi omililo načelo neenakopravnosti razredov. V srednjeveških mestih pa po drugi strani lahko najdemo primere pristnega in enakopravnega državljanstva. Vendar so bile njegove specifične pravice in dolžnosti strogo lokalne narave, medtem ko je državljanstvo, katerega zgodovino hočem izslediti, po definiciji nacionalno.

Njegov razvoj je vključeval dvojni proces zlitja in ločitve. Zlitje je bilo geografsko, ločitev pa funkcionalna. Do prvega pomembnega koraka je prišlo v dvanajstem stoletju, ko se je vzpostavilo kraljevo sodstvo, ki je lahko učinkovito definiralo in branilo državljanske pravice posameznika, kakor so bile takrat določene – ne na podlagi lokalnih običajev, temveč na podlagi skupnega prava dežele. Kot institucije so bila sodišča nacionalna, vendar specializirana. Sledil je parlament, ki je v sebi koncentriral politično oblast nacionalne vlade in je ohranil le neznamen del sodnih funkcij, ki so prej pripadale kraljevemu sodišču; te so bile tista ustavna protoplazma, iz katere so se sčasoma razvili različni kraljevi sveti, državni zbori in sodišča.² Na koncu so ekonomske spremembe postopno razgradile socialne pravice, ki so bile utrjene s članstvom v vaški skupnosti, mestu in gildi, dokler ni ostalo drugega kot zakoni o revnih, spet specializirana institucija, ki je pridobila nacionalni značaj, čeprav so jo upravljali na lokalni ravni.

To je prineslo dve pomembni posledici. Kot prvo – ko so se institucije, od katerih so bili odvisni trije elementi državljanstva, ločile, je lahko vsaka šla svojo pot, potovala z lastno hitrostjo pod vodstvom lastnih posebnih načel. Kmalu so se močno oddaljile in šele v našem stoletju, da ne rečem v zadnjih nekaj mesecih, bi lahko pravzaprav rekli, da so trije tekači spet vzporedno.

Kot drugo – institucije, ki so bile nacionalne in specializirane, niso mogle biti tako tesno povezane z življenjem družbenih skupin, katerim so služile, kot tiste, ki so bile lokalne in splošne narave. Oddaljenost parlamenta je bila posledica že same velikosti njegovega volilnega telesa; oddaljenost sodišč je bila posledica tehničnih vidikov prava in postopkov, ki so jih izvajali, zato je moral državljan poiskati pravne strokovnjake, ki so mu svetovali glede narave njegovih pravic in mu pomagali, da jih je uveljavil. Vedno znova se poudarja, da je bilo v srednjem veku sodelovanje v javnih zadevah prej dolžnost kot pravica. Ljudje so bili zavezani hoditi na sodišče v skladu s svojim razredom in soseso, v kateri so živeli. Sodišče jim je pripadalo in oni njemu, dostopno jim je bilo, ker so mu bili potrebni in ker so poznali njegovo delovanje. Vendar je bil rezultat dvojnega procesa zlitja in ločitve ta, da se je morala mašinerija, ki je zagotavljala dostop do institucije, od katere so bile odvisne državljanske pravice, oblikovati na novo. Pri političnih pravicah gre za staro zgodbo o privilegijih in kvalifikacijah za članstvo v parlamentu. Pri državljanskih pravicah pa je bilo vse odvisno od jurisdikcije različnih sodišč, privilegijev pravniškega poklica, predvsem pa od obveznosti poravnati stroške pravdanja. Pri socialnih pravicah ima osrednje mesto na odru Zakon o naselitvi in premestitvi ter različne oblike preverjanja upravičenosti do državne pomoči. Ves ta aparat se je združil, da je odločil ne samo o tem, katere pravice se priznavajo načeloma, temveč tudi o tem, do katere mere se lahko načeloma priznane pravice lahko uživajo v praksi.

Ko so se ti trije elementi razšli, se kmalu skoraj niso več poznali. Njihova ločitev je bila tako popolna, da bi lahko (ne da bi storili silo zgodovinskim dejstvom) za rosna leta vsakega določili svoje stoletje – državljanske pravice v osemnajstem, politične v devetnajstem in socialne v dvajsetem. Teh obdobj seveda ne smemo jemati preveč togo, saj se očitno prekrivajo, posebej zadnji dve.

Če naj osemnajsto stoletje pokriva rosna leta državljskih pravic, ga je treba raztegniti nazaj, tako da zajame Habeas Corpus, Zakon o verski svobodi in odpravo cenzure tiska; pa tudi raztegniti naprej, tako da zajame enakopravnost katolikov, odpravo Zakona o prepovedi sindikatov in uspešen konec boja za svobodo tiska, ki se povezuje z imenoma Cobbett in Richard Carlile. Potem bi ga lahko bolj točno, a manj zgoščeno opisali kot obdobje med revolucijo in prvim reformatorskim zakonom. Ob koncu tega obdobja, ko so politične pravice prvič skušale nerodno shoditi leta 1832, so državljske pravice, kakršne v osnovi poznamo danes, prišle do človeka.³ »Specifično delo zgodnejšega hannovskega obdobja,« pravi Trevelyan, »je bilo vzpostavitev pravne države; in to pravo, z vsemi svojimi hudimi pomanjkljivostmi, je bilo vsaj pravo svobode. Na tej trdni podlagi so se gradile vse poznejše reforme.« Ta dosežek osemnajstega stoletja, ki ga je prekinila francoska revolucija in je bil dokončan po njej, je bil v veliki meri delo sodišč, tako proizvod njihove vsakodnevne prakse kot niza slavnih primerov – v nekaterih od njih so se postavila po robu parlamentu in branila osebno svobodo. Najslavnejši igralec v tej drami je bil po mojem mnenju John Wilkes in četudi lahko obžalujemo, da ni imel tistih plemenitih in svetniških lastnosti, ki bi jih radi našli pri narodnih herojih, se ne moremo pritoževati, če se včasih svobodi v bran postavi razuzdanec.

Na gospodarskem področju je temeljna državljska pravica pravica do dela, kar pomeni pravico do poklica po lastni izbiri in v kraju po lastni izbiri, ki jo omejujejo le legitimne zahteve glede poprejšnjega tehničnega usposabljanja. To pravico so odtegovali tako zakoni kot običaji; na eni strani elizabetinski zakon o rokodelcih, ki je določene poklice omejeval na določene družbene razrede, na drugi strani pa lokalne uredbe, s katerimi so zaposlitve v mestu rezervirali za domačine, ter z uporabo vajeništva kot instrumenta, ki je prej izključeval kot pa novačil. Priznavanje pravice je vključevalo formalno sprejetje v temelju spremenjene države. Staro domnevo, da so lokalni monopoli in monopoli skupin v javnem interesu, ker se »obrta in trgovanja ne da vzdrževati ali povečati brez reda in vlade«,⁴ je nadomestila nova domneva, da so takšne omejitve kršenje svobode posameznika in ogrožajo prosperiteto naroda. Tako kot pri drugih državljskih pravicah so sodišča igrala odločilno vlogo pri promoviranju in obrambi novega načela. Obče pravo je bilo dovolj prožno, da so ga lahko sodniki uporabljali na način, ki je skoraj nezaznavno upošteval postopne spremembe okoliščin in mnenja ter sčasoma herezijo preteklosti ustoličil kot pravilo sedanjosti. Obče pravo je v veliki meri stvar zdrave pameti, kot priča rzsodba vrhovnega sodnika Holta v primeru župana Wintona proti Wilksu (1705): »Vsi ljudje lahko živijo v Winchestru, kako bi jim lahko preprečili, da se tam zakonito nastanijo? Takšen običaj je krivičen do stranke in slabo vpliva na javnost.«⁵ Običaj je bil ena od dveh velikih ovir za spremembe. Vendar se je starodavni običaj v tehničnem pogledu očitno razhajal s sodobnim običajem glede splošno sprejetega načina življenja, njegove obrambe so se začele dokaj hitro rušiti ob napadu občega prava, ki je že leta 1614 izrazilo svoj gnus do »vseh monopolov, ki komurkoli prepovedujejo delati v kateremkoli zakonitem poklicu.«⁶ Druga ovira je bilo kodificirano pravo in sodniki so celo temu močnemu nasprotniku zadali nekaj hudih udarcev. Leta 1756 je lord Mansfield opisal elizabetinski Zakon o rokodelcih kot kazenski zakon, ki omejuje naravno pravico in je v nasprotju z občim pravom kraljestva. Dodal je, da »politika, na podlagi katere je bil sestavljen zakon, po izkušnjah postaja dvomljiva.«⁷

³ Najpomembnejša izjema je pravica do stavke, vendar pogoji, zaradi katerih je ta pravica postala bistvenega pomena za delavca in sprejemljiva za politično mnenje, še niso polno zaživel.

⁴ City of London Case, 1610. Glejte E.F. Heckscher Mercantilism, zvezek I, str. 269–325, kjer je dokaj podrobno opisana celotna zgodba.

⁵ King's Bench Reports (Holt), str. 1002.

⁶ Heckscher: Mercantilism, zvezek I, str. 283.

⁷ Ibid., str. 316.

⁸ Sidney in Beatrice Webb: History of Trade Unionism (1920), str. 60.

⁹ R. H. Tawney: Agrarian Problem in the Sixteenth Century (1916), str. 43–4.

Do začetka devetnajstega stoletja je bilo to načelo ekonomske svobode posameznika sprejeto že kot aksiom. Najbrž poznate odlomek, ki ga je navedel Webbs iz poročila parlamentarne komisije iz leta 1811, ki pravi, da:

ne more priti do nobenega vmešavanja zakonodaje v svobodo poklica ali v popolno svobodo vsakega posameznika, da razpolaga s svojim časom in delom na način in v pogojih, ki so po njegovem najboljši za njegove lastne interese, ne da bi se kršila splošna načela, ki so prvenstvenega pomena za prosperiteto in srečo skupnosti.⁸

Kmalu je sledila odprava elizabetinskih zakonov, kot zapoznelo priznanje revolucije, ki je že bila.

Zgodba o državljanskih pravicah v njihovih rosnih letih je zgodba o postopnem dodajanju novih pravic k stanju, ki je že obstajalo in se je nanašalo na vse odrasle člane skupnosti – morda moramo reči na vse moške, saj je bil položaj žensk, vsaj poročenih, z nekimi pomembnimi vidikov poseben. Ta demokratični ali splošni značaj položaja je naravno izviral iz dejstva, da je bil v resnici položaj svobode, in v Angliji sedemnajstega stoletja so bili vsi moški svobodni. Podrejen položaj ali tlačanstvo po krvi je vztrajalo kot očiten anahronizem v času Elizabete, vendar je kmalu potem izginilo. Ta prehod od tlačanskega do svobodnega dela je opisal profesor Tawney kot »velik mejnik v razvoju tako ekonomske kot politične družbe« in kot »končno zmago občega prava« na področjih, iz katerih je bilo izključeno štiri stoletja. Od takrat naprej je bil angleški kmet član družbe, v kateri vsaj nominalno velja eno pravo za vse ljudi.⁹ Svoboda, ki so jo njegovi predniki dobili tako, da so pobegnili v svobodna mesta, je postala njegova pravica. V mestih sta bili besedi »svoboda« in »državljanstvo« eno in isto. Ko je svoboda postala univerzalna, je državljanstvo iz lokalne institucije preraslo v nacionalno.

Zgodba političnih pravic je drugačna tako glede časa kot glede značaja. Kot sem dejal, se je formativno obdobje začelo v zgodnjem devetnajstem stoletju, ko so državljanske pravice, ki so bile dodeljene statusu svobode, že pridobile zadostno težo, da lahko govorimo o splošnem statusu državljanstva. In ko se je to začelo, ga ni sestavljalo ustvarjanje novih pravic, ki bi obogatile status, ki so ga že vsi uživali, temveč je šlo za dodeljevanje starih pravic novim segmentom prebivalstva. V osemnajstem stoletju so bile politične pravice pomanjkljive, ne po vsebini, temveč glede učinkovitosti njihove porazdelitve, po standardih demokratičnega državljanstva. Zakon iz leta 1832, v povsem količinskem pogledu, ni storil prav veliko, da bi se odpravila ta pomanjkljivost. Po njegovem sprejetju so volivci še vedno pomenili le nekaj manj kot petino odraslega moškega prebivalstva. Volilna pravica je bila še vedno monopol skupine, vendar je storila prvi korak, da postane takšen monopol, ki je sprejemljiv za ideje kapitalizma devetnajstega stoletja – monopol, ki ga lahko dokaj verodostojno označimo za odprtega in ne zaprtega. Zaprt monopol skupine je takšen, da vanj nihče ne more prodreti z lastnimi prizadevanji; sprejetje je odvisno od volje trenutnih članov skupine. Ta opis drži za velik del mestnih volilnih okrajev pred letom 1832; in ni zgrešen, če ga uporabimo za volilno pravico, ki je zasnovana na svobodni posesti zemlje. Svobodne posesti niso bile vedno na voljo, četudi so ljudje imeli denar, s katerim bi jih kupili, še posebej v času, v katerem so družine na svojo zemljo gledale kot na družbeni in tudi ekonomski temelj lastne eksistence. Zakon iz leta 1832 je tako z odpravo gnilih okrajev s samoupravo in širitvijo volilne pravice na premožnejše najemnike in stanujoče zakupnike odprl monopol s tem, da je priznal politične zahteve tistih, ki so se lahko izkazali z zadostno uspešnostjo v ekonomskem boju.

Če menimo, da je bilo v devetnajstem stoletju državljanstvo v obliki državljanskih pravic univerzalno, je jasno, da politična svoboda ni spadala k državljanskim pravicam. Bila je privi-

legij omejenega ekonomskega razreda, katerega meje so se širile z vsakim novim reformatorskim zakonom. Vseeno lahko rečemo, da državljanstvo v tem obdobju ni bilo brez političnega pomena. Ni dodelilo pravice, vendar je priznavalo zmožnost. Nobenemu duševno zdravemu in zakonu poslušnemu državljanu se zaradi osebnega statusa niso odtegnile možnosti, da pridobi volilno pravico in odda svoj glas. Svobodno je lahko služil, varčeval, kupoval posest ali najel hišo, pri tem pa užival tiste politične pravice, ki so pripadale tem ekonomskim dosežkom. Zaradi njegovih državljanskih pravic je bil do tega upravičen, volilne reforme pa so mu to čedalje bolj omogočale.

Kot bomo videli, je bilo prav, da je v devetnajstem stoletju kapitalistična družba dojemala politične pravice kot sekundarni proizvod državljanskih pravic. Prav tako je bilo primerno, da se je dvajseto stoletje odreklo temu stališču ter vezalo politične pravice neposredno in neodvisno na državljanstvo kot tako. Ta bistvena sprememba načela je začela veljati, ko je zakon iz leta 1918, ki je odraslim moškim zagotovil volilno pravico, premaknil temelj političnih pravic od ekonomskega premoženja k osebnemu statusu. Namenoma sem uporabil besedi »odraslim moškim«, da bi poudaril velik pomen te reforme ne glede na drugo, ki ni bila nič manj pomembna in je prišla v istem času – podelitev volilne pravice ženskam. Vendar zakon iz leta 1918 ni v celoti uveljavil politične enakopravnosti vseh glede državljanskih pravic. Ostanki neenakopravnosti na podlagi razlik v ekonomskem premoženju so vztrajali še naprej, dokler niso v zadnjem letu končno odpravili večkratnega glasovanja (ki je bilo že prej reducirano na dvojno glasovanje).

Ko sem formativna obdobja treh elementov državljanstva porazdelil na ločena stoletja – državljanske pravice v osemnajstem, politične v devetnajstem in socialne v dvajsetem – sem dejal, da je pri zadnjih dveh prišlo do znatnega prekrivanja. Predlagam, da omejim, kar imam zdaj povedati o socialnih pravicah, na to prekrivanje, tako da bom lahko dokončal svoj zgodovinski pregled do konca devetnajstega stoletja in iz njega izpeljal sklepe, preden namenim pozornost drugemu delu moje teme, proučevanju naših zdajšnjih izkušenj in dogodkom, ki so se zgodili neposredno pred njimi. V tem drugem dejanju drame bodo socialne pravice igrale glavno vlogo.

Prvotni vir socialnih pravic je bila pripadnost lokalnim skupnostim in funkcionalnim zvezam. Ta vir so dopolnjevali in čedalje bolj nadomeščali zakoni o revnih in sistem uravnavanja plač, ki so si jih zamislili na nacionalni ravni, izvajali pa na lokalni. Slednji – sistem uravnavanja plač – je v osemnajstem stoletju hitro razpadal, a ne samo zato, ker ga zaradi industrijskih sprememb ni bilo mogoče upravljati, temveč tudi zato, ker ni bil kompatibilen z novim pojmovanjem državljanskih pravic v ekonomski sferi, ki so poudarjale pravico, da človek dela, kjer hoče in kar hoče po pogodbi, ki jo naredi sam. Regulacija plač je ovirala to individualistično načelo proste pogodbe o zaposlitvi.

Zakoni o revnih so bili v nekako dvoumnem položaju. Elizabetinska zakonodaja je iz njih naredila nekaj več kot sredstvo za omilitev bede in za zatiranje klateštva, njegovi konstruktivni cilji pa so namigovali na interpretacijo socialnega skrbstva, ki je spominjalo na bolj primitivne, a bolj pristne socialne pravice, ki jih je v veliki meri izpodrinila. Elizabetinski zakoni o revnih so bili konec koncev le en del obsežnega programa ekonomskega načrtovanja, katerega splošni namen ni bil ustvariti nov družbeni red, temveč ohraniti obstoječega s kar se da malo bistvenimi spremembami. Ko je vzorec starega reda klonil pod udarci tekmovalnega gospodarstva in je načrt propadel, so zakoni o revnih ostali nedotaknjeni, bili so edini preživeli ostanek, iz katerega se je postopoma izluščila ideja o socialnih pravicah. Vendar je konec osemnajstega stoletja prišlo do končnega spopada med starim in novim, med načrtovano (ali krojeno) družbo

in tekmovalnim gospodarstvom. In v tem spopadu se je državljanstvo razcepilo; socialne pravice so se postavile na stran starega, državljanske pa na stran novega.

Karl Polanyi v svoji knjigi *Izvori našega časa* pripisuje speenhamlandskemu sistemu pomoči revnim pomen, ki bi utegnil presenetiti nekatere bralce. Kaže, da zanj označuje in simbolizira konec neke epohe. Z njim je stari red zbral svoje umikajoče se sile in pogumno napadel sovražnikovo državo. Vsaj tako bi opisal njegov pomen v zgodovini državljanstva. Speenhamlandski sistem je pravzaprav ponudil zajamčeno minimalno plačo in družinske podpore; obenem je zagotavljal pravico do dela ali vzdrževanja. To je celo po zdajšnjih merilih kar znaten kos socialnih pravic, močno presega to, kar bi lahko imeli za upravičeno domeno zakonov o revnih. In tvorci tega projekta so se popolnoma zavedali, da so bili zakoni o revnih sprejeti zato, da opravijo tisto, česar regulacija plač ni bila več sposobna. Zakoni o revnih so bili pač zadnji ostanki sistema, ki je skušal prilagoditi realni dohodek socialnim potrebam in statusu državljanca, ne pa samo tržni vrednosti njegovega dela. Vendar je ta poskus, da bi vnesli element socialne varnosti v samo strukturo plačnega sistema s pomočjo zakonov o revnih, obsojen na propad, ne samo zaradi njegovih katastrofalnih praktičnih posledic, temveč tudi zato, ker je bil za prevladujočega duha časa popolnoma nesprejemljiv.

V tej bežni epizodi naše zgodovine dojemamo zakone o revnih kot agresivnega prvaka socialnih pravic državljanstva. V naslednji fazi vidimo, da so napadalca porinili daleč za izhodiščni položaj. Z zakonom iz leta 1834 so se zakoni o revnih odrekli vsem zahtevam po poseganju v področje plačnega sistema ali vmešavanju v sile svobodnega trga. Olajšanje je ponudil samo tistim, ki so bili zaradi starosti ali bolezni nezmožni nadaljevati boj, in tistim drugim slabičem, ki so opustili boj, priznali poraz in prosili za milost. Previdnemu koraku v smeri koncepta socialne varnosti je sledil korak nazaj. Celó več, minimalne socialne pravice, ki so ostale, so se ločile od statusa državljanstva. Zakoni o revnih zahtev revnih niso jemali kot sestavni del pravic državljanca, temveč kot njihovo alternativo – kot zahteve, ki jim je mogoče ugoditi le, če tisti, ki jih postavljajo, prenehajo biti državljani v kateremkoli pravem pomenu besede. Siromaki so pač v praksi izgubili državljansko pravico do osebne svobode, ker so jih zapirali v ubožnice, in z zakonom so izgubili vse politične pravice, ki bi jih utegnili imeti. Ta onesposobitev zaradi izgube državljanskih pravic je obstala do leta 1918, pomen njene odprave se morda do neke mere zanemarija. Stigma, ki je spremljala pomoč revnim, je izražala globoka občutja ljudi, ki so razumeli, da mora tisti, ki sprejme pomoč, prečkati črto, ki loči skupnost državljanov od izobčene družčine obubožanih.

Zakoni o revnih niso osamljen primer te ločitve socialnih pravic od statusa državljanstva. Zgodnji zakoni o tovarnah kažejo isto težnjo. Čeprav so v resnici privedli do izboljšanja delovnih razmer in skrajšanja delovnega časa v korist vseh zaposlenih v industriji, na katere sta se nanašala, pa so se skrbno izognili temu, da bi to zaščito zagotovili neposredno odraslemu moškemu – državljanu par excellence. In to so storili iz spoštovanja do njegovega statusa državljanca z utemeljitvijo, da vsiljeni zaščitni ukrepi kratijo državljansko pravico do svobodnega sklepanja pogodb o zaposlitvi. Zaščita se je omejevala na ženske in otroke, zagovornice ženskih pravic pa so hitro opazile prikrito žalitev. Ženske so bile zaščitene, ker niso bile državljanke. Če bi hotele uživati polno in odgovorno državljanstvo, bi se morale odpovedati zaščiti. Do konca devetnajstega stoletja so takšne razprave postale zastarele in zakoni o tovarnah so postali eden od stebrov zgradbe socialnih pravic.

Zgodovina izobraževanja na površju kaže podobnosti s tovarniško zakonodajo. V obeh primerih je bilo devetnajsto stoletje pretežno obdobje, v katerem so položili temelje socialnih pravic, vendar je bilo načelo socialnih pravic kot sestavnega dela statusa državljanstva izrecno zanikano ali pa ne dokončno priznано. Vendar obstajajo pomembne razlike. Izobraževanje, kot je opazil Marshall, ko ga je navedel kot področje, ki je primerno za poseganje države, je edinstvena stori-

tev. Lahko bi se reklo, da priznavanje pravice otrok do izobrazbe ne vpliva na status državljanstva kaj bolj kot priznavanje pravice otrok do varstva pred predolgim delovnikom in nevarnimi stroji, preprosto zato, ker otroci po definiciji ne morejo biti državljani. Vendar je takšna izjava zavajajoča. Izobraževanje otrok neposredno vpliva na državljanstvo in ko država jamči izobraževanje vseh otrok, ima nedvomno v mislih zahteve in naravo državljanstva. Skuša spodbujati rast bodočih državljanov. Pravica do izobraževanja je pristna socialna pravica državljanstva, ker je namen izobraževanja v otroštvu oblikovati bodoče odrasle. Pravzaprav jo je treba dojemati kot pravico odraslega državljanja, da je izobražen, ne pa kot pravico otroka, da gre v šolo. In to ni v konfliktu z državljanskimi pravicami, kot se razlaga v obdobju individualizma. Saj so državljanske pravice ustvarjene, da jih uporabljajo razumne in inteligentne osebe, ki so se naučile brati in pisati. Izobraževanje je nujni pogoj za državljansko svobodo.

Vendar do konca devetnajstega stoletja osnovno izobraževanje ni bilo samo brezplačno, postalo je obvezno. Ta pomembni odmik od *laissez faire* bi lahko seveda upravičili s tem, da je svobodna izbira pravica samo za zrele ume, da se otroke naravno podredi disciplini in da staršem ne moremo zaupati, da bodo storili, kar je v najboljšem interesu njihovih otrok. Vendar načelo sega globlje. Tu imamo osebno pravico, ki se kombinira z javno dolžnostjo uveljavljati to pravico. Ali se javna dolžnost nalaga samo zaradi blaginje posameznika, ker se otroci ne morejo popolnoma zavedati lastnih interesov, starši pa jih morda niso sposobni poučiti? Dvomim, da bi bila to lahko zadovoljiva razlaga. V devetnajstem stoletju je postajalo čedalje bolj jasno, da politična demokracija potrebuje izobraženo volilno telo in da znanstvena proizvodnja potrebuje izobražene delavce in tehnike. Dolžnost, da se izboljšujemo in civiliziramo, je torej družbena dolžnost, ne pa samo osebna, saj je družbeno zdravje odvisno od civiliziranosti pripadnikov družbe. In skupnost, ki nalaga to dolžnost, se je začela zavedati, da je njena kultura organska celota, njena civilizacija pa nacionalna dediščina. Iz tega sledi, da je bilo širjenje javnega osnovnega izobraževanja v devetnajstem stoletju prvi, odločilni korak na poti do ponovne uveljavitve socialnih pravic državljanstva v dvajsetem.

[...]

Zgodnji vpliv državljanstva na družbeni razred

Do zdaj je bil moj namen v grobem prikazati razvoj državljanstva v Angliji do konca devetnajstega stoletja. V ta namen sem razdelil državljanstvo na tri elemente: državljanskega, političnega in socialnega. Skušal sem pokazati, da so državljanske pravice prišle prve in da so se za silo uveljavile v obliki, kakršno poznamo danes, preden je bil leta 1832 sprejet prvi reformatorski zakon. Sledile so politične pravice in njihovo širjenje je bilo ena glavnih potez devetnajstega stoletja, čeprav načela univerzalnega političnega državljanstva niso priznali do leta 1918. Po drugi strani pa so socialne pravice skoraj izginile v osemnajstem in zgodnjem devetnajstem stoletju. Njihovo oživiljanje se je začelo z razvojem javnega osnovnega izobraževanja, vendar so šele v dvajsetem stoletju postale enakopravne drugima dvema elementoma državljanstva.

O družbenem razredu nisem povedal še ničesar in tu bi rad pojasnil, da je družbeni razred v moji analizi drugotnega pomena. Ne mislim proučevati njegove narave in razčleniti njegovih komponent, to je zamudna in težka naloga. Čas mi ne dovoljuje, da bi korektno obdelal tako obširno temo. Moja glavna tema je državljanstvo, zanima me predvsem to, kako vpliva na družbeno neenakost. Naravo družbenega razreda bom obdelal le toliko, kolikor je za ta namen potrebno. Zgodbo sem prekinil na koncu devetnajstega stoletja, ker mislim, da je bil učinek drža-

¹⁰ Oglejte si občudovanja vredno karakterizacijo, ki jo je podal R. H. Tawney v *Equality*, str. 121–2.

vljanstva na družbeno neenakost potem v temelju drugačen od tistega prej. Te izjave najbrž ne bo nihče izpodbijal. Prav resnična narava te razlike je vredna raziskovanja. Preden nadaljujem, bom zato skušal izpeljati nekaj splošnih sklepov o učinku državljanstva na družbeno neenakost v prejšnjem od obeh obdobjih.

Državljanstvo je status, ki se dobi s polnim članstvom v skupnosti. Vsi, ki imajo ta status, so enakopravni v pravicah in dolžnostih, ki jih prinaša status. Ni univerzalnega načela, ki bi določalo, kaj naj bi bile te pravice in dolžnosti, vendar družbe, v katerih je državljanstvo razvijajoča se institucija, ustvarjajo podobo idealnega državljanstva, s pomočjo katere se lahko meri uspešnost in h kateri se lahko stremi. Nagib za pomikanje naprej po tako določeni poti je doseganje večje enakopravnosti, bogatenje materiala, iz katerega je narejen status, in povečanje števila tistih, ki se jim dodeli ta status. Po drugi strani pa je družbeni razred sistem neenakosti. In tudi on je lahko zasnovan na nizu idealov, prepričanij in vrednot. Potemtakem lahko pričakujemo, da bo vpliv državljanstva na družbeni razred dobil obliko konflikta med nasprotujočimi si načeli. Če imam prav, ko mislim, da je bilo državljanstvo razvijajoča se institucija v Angliji vsaj od druge polovice sedemnajstega stoletja, potem je jasno, da njen razvoj sovпада z vzponom kapitalizma, ki je sistem neenakosti in ne enakopravnosti. Tu je treba nekaj pojasniti. Kako to, da sta ti dve nasprotujoči si načeli lahko rasli in uspevali drug zraven drugega v isti zemlji? Kaj jima je omogočalo, da sta se spravila in vsaj za nekaj časa postala zaveznika in ne nasprotnika? To vprašanje je na mestu, saj je jasno, da sta v dvajsetem stoletju državljanstvo in kapitalistični razredni sistem v vojni.

Na tej točki je treba podrobno pregledati družbeni razred. Ne morem proučiti vseh njegovih raznolikih oblik, vendar obstaja jasen razloček med dvema različnima tipoma razreda, ki je še posebej pomemben za mojo razpravo. Prvi tip razreda je zasnovan na hierarhiji statusa in razlika med dvema razredoma se izraža v zakonskih pravicah in v ustaljenih običajih, ki so v resnici zavezujoči kot zakon. V svoji skrajni obliki takšen sistem družbo razdeli na več izrazitih, dednih človeških vrst – patricije, podložnike, sužnje in tako naprej. Razred je in je bil neodvisna institucija, celotna struktura pa je po naravi načrt, ker so mu dali smisel in namen ter ga dojemajo kot naravni red. Civilizacija je na vsaki ravni izraz tega smisla in tega naravnega reda, razlike med družbenimi ravni pa niso razlike v življenjski ravni, ker ni splošno sprejetega standarda, po katerem bi jih merili. Niti ne obstajajo pravice – vsaj ne pomembne –, ki bi jih imeli vsi.¹⁰ Vpliv državljanstva na takšen sistem je moral biti močno moteč in celo uničevalen. Pravice, ki so bile dodeljene splošnemu statusu državljanstva, so bile izpeljane iz hierarhičnega statusnega sistema družbenega razreda, pri tem pa so ga oropale bistvene vsebine. Enakopravnost, ki je implicitna v konceptu državljanstva, pa četudi omejena po vsebini, je spodkopala neenakost v razrednem sistemu, ki je bila v načelu popolna neenakost. Nacionalna pravičnost in zakonodaja, ki je veljala za vse, morata neizogibno oslabiti in sčasoma uničiti razredno pravičnost, osebna svoboda kot univerzalna pravica, pridobljena z rojstvom, pa mora izriniti podložništvo. Ne potrebujemo nikakršnega bistrumnega argumenta, da vidimo, da je državljanstvo nezdržljivo s srednjeveškim fevdalizmom.

Družbeni razred drugega tipa ni toliko neodvisna institucija kot stranski produkt drugih institucij. Čeprav se še vedno lahko sklicujemo na »družbeni status«, pa s tem izraz razširimo onkraj njegovega čisto tehničnega pomena. Razrednih razlik ne vzpostavljajo in definirajo zakoni ter običaji neke družbe (v srednjeveškem pomenu tega izraza), temveč so posledica skupnega delovanja več različnih dejavnikov, ki se nanašajo na institucije lastništva in izobraževanja in strukture nacionalnega gospodarstva. Razredne kulture se skrčijo na minimum, tako da se omogoči, čeprav očitno ne povsem zadovoljivo, merjenje različnih ravni ekonomske blaginje

¹¹ A Treatise of Indigence (1806), str. 7–8.

¹² H. S. Maine: Ancient Law (1878), str. 170.

¹³ 28. Ibid., str. 365.

s pomočjo skupnega standarda. Delavski razredi ne nasledijo značilne, čeprav preproste kulture, temveč dobijo poceni in ničvredno imitacijo civilizacije, ki je postala nacionalna.

Res je, da razred še vedno deluje. Družbena neenakost se doje-ma kot nujno in pomembno. Spodbuja prizadevanja in ustvarja porazdelitev moči. Vendar ni splošnega vzorca neenakosti, ki bi vnaprej dodelil ustrezno vrednost vsaki družbeni ravni. Neenakost, čeprav nujna, tako lahko postane prevelika. Takole je dejal Patrick Colquhoun v odlomku, ki se velikokrat navaja: »Brez velikega dela revščine ne bi moglo obstajati bogastvo, saj je bogastvo plod dela, delo pa je lahko samo posledica revščine ... Revščina je torej najbolj nujna in nepogrešljiva sestavina družbe, brez katere narodi in skupnosti ne bi mogli obstajati kot civilizacije.«¹¹ Vendar je Colquhoun, ki je sicer sprejemal revščino, grajal »pomanjkanje«, lahko rečemo tudi »bedo«. Z revščino je mislil položaj človeka, ki je zaradi pomanjkanja ekonomskih sredstev prisiljen trdo delati, da preživi. S »pomanjkanjem« pa je mislil položaj družine, ki nima minimuma, potrebnega za dostojno življenje. Sistem neenakosti, ki je omogočal obstoj revščine kot gonilne sile, je neizogibno proizvajal tudi določeno količino pomanjkanja. Colquhoun in drugi humanitarci so to obžalovali in iskali sredstvo, s katerim bi omilili trpljenje, ki ga je povzročal. Niso pa se spraševali o pravičnosti sistema neenakosti kot celote. V bran njegovi pravičnosti bi lahko rekli, da četudi je bila revščina nujna, ni bilo nujno, da katerakoli družina ostane revna ali tako revna, kot je bila. Bolj ko na bogastvo gledamo kot na dokončen dokaz zaslužnosti, bolj vidimo revščino kot dokaz neuspešnosti –, vendar je kazen za neuspešnost videti večja, kot si človek zasluži. V takšnih okoliščinah je naravno, da bolj neprijetne lastnosti neenakosti dokaj neodgovorno dojemamo kot nadlogo, kot črn dim, ki se je včasih nemoteno valil iz tovarniških dimnikov. In tako se je sčasoma prebudila socialna zavest, odprava razredov, kot odprava dima, postaja cilj, vreden truda, dokler je kompatibilen z neprekinjeno učinkovitostjo družbenega stroja.

[...]

Kljub temu je res, da je bilo državljanstvo, celo v svojih zgodnjih oblikah, načelo enakopravnosti in da je bilo v tem obdobju razvijajoča se institucija. Začelo je na točki, da so vsi ljudje svobodni in lahko, vsaj v teoriji, uživajo pravice, raslo pa je s tem, da je bogatilo korpus pravic, ki so jih lahko uživali. Vendar te pravice niso bile v konfliktu z neenakostmi kapitalistične družbe; nasprotno – bile so nujne, da se je ohranjala ta posebna oblika neenakosti. Razlaga tiči v dejstvu, da so jedro državljanstva na tej stopnji sestavljale državljanske pravice. In državljanske pravice so bile nujne za tekmovalno tržno gospodarstvo. Vsakemu človeku so v okviru njegovega individualnega statusa zagotavljale moč, da se kot neodvisna entiteta udeleži ekonomskega boja, in omogočale so, da se mu odtegne socialno varstvo, ker naj bi imel sredstva, da se brani. Slavni Mainov izrek, da »je gibanje naprednih družb do zdaj gibanje od statusa k pogodbi«,¹² podaja globoko resnico, o kateri so z različno terminologijo razpravljali številni sociologi, vendar zahteva modifikacijo, saj sta status in pogodba prisotna v vseh družbah, razen v najbolj primitivnih. Sam Maine je to priznal, ko je pozneje v isti knjigi zapisal, da najzgodnejših fevdalnih skupnosti v nasprotju s svojimi arhaičnimi predhodnicami »ni držalo skupaj samo čustvo, niti niso bile zasnovane na izmišljotini. Vez, ki jih je združevala, je bila pogodba«.¹³ Vendar je pogodbeni element v fevdalizmu obstajal obenem z razrednim sistemom, zasnovanim na statusu, in ko se je pogodba utrdila kot običaj, je pomagala ohranjati razredni status. Običaj je ostal oblika vzajemnega podjetja, vendar ne tudi realnost svobodnega sporazuma. Sodobna pogodba se ni razvila iz fevdalne pogodbe; označuje nov razvojni premik, za katerega je bil fevdalizem ovira, ki jo je bilo treba odstraniti. Saj je sodobna pogodba v resnici sporazum med ljudmi, ki so svobodni in enaki po statusu, čeprav ne

nujno tudi po moči. Statusa niso odstranili iz družbenega sistema. Diferencialni status, ki se povezuje z razredom, funkcijo in družino, je nadomestil en sam enovit status državljanstva, ki je zagotovil ustanovitev enakopravnosti, na kateri so lahko zgradili strukturo neenakosti.

Ko je pisal Maine, je bil ta status očitno pripomoček in ne grožnja kapitalizmu in ekonomiji svobodnega trga, ker so v njem prevladovala državljanske pravice, ki omogočajo zakonsko zmožnost, da si človek prizadeva za stvari, ki bi jih rad imel, vendar ne jamčijo, da jih bo kdaj dobil. Lastniška pravica ni pravica, da imaš lastnino, temveč da jo pridobiš, če lahko, in da jo braniš. Če pa s temi argumenti razlagaš siromaku, da so njegove lastniške pravice enake kot milijonarjeve, te bo najbrž obtožil, da sprevračaš besede. Podobno ima pravica do svobode govora le malo prave vsebine, če zaradi pomanjkljive izobrazbe ne moreš povedati ničesar, kar bi bilo vredno povedati, in če nimaš sredstva, s katerim bi poskrbel, da te bo kdo slišal. Vendar te povsem očitne neenakosti ne obstajajo zaradi defektov v državljskih pravicah, temveč zaradi pomanjkanja socialnih pravic in socialne pravice so bile sredi devetnajstega stoletja na psu. Zakon o revnih je bil pripomoček in ne grožnja za kapitalizem, ker je industrijo razbremenil sleherne socialne odgovornosti zunaj pogodbe o zaposlitvi, obenem pa je zaostroval tekmovalnost na trgu dela. Osnovno šolstvo je bilo tudi pripomoček, ker je povečevalo vrednost delavca, ne da bi ga izobrazilo za kaj več kot za njegov položaj.

Vendar bi bilo absurdno, če bi trdili, da so državljanske pravice, ki so jih uživali v osemnajstem in devetnajstem stoletju, brez defektov, ali da so bile v praksi tako egalitarne, kot naj bi bile načeloma. Enakost pred zakonom ni obstajala. Pravica sama je obstajala, vendar so bila v praksi pravna sredstva pogosto nedosegljiva. Pregrade med pravicami in pravnimi sredstvi so bile dveh vrst: ene so izhajale iz razrednih predsodkov in pristranskosti, druge pa iz samodejnih učinkov neenakomerne porazdelitve bogastva, ki je delovala s pomočjo sistema cen. Razrednih predsodkov, ki so nedvomno dajali ton celotnemu upravljanju sodstva v osemnajstem stoletju, se ne da odpraviti z zakonom, temveč samo z družbenim izobraževanjem in vzpostavljanjem tradicije nepristranskosti. To je počasen in težaven proces, ki zahteva spremembo miselnega ozračja vseh višjih razredov družbe. Vendar je po moje prav, če rečemo, da gre za proces, ki se je uspešno končal, saj se je tradicija nepristranskosti glede razredov zakoreninila v našem civilnem pravu. In zanimivo je, da se je to zgodilo brez kakšne temeljite spremembe v razredni strukturi pravnega poklica. V zvezi s tem nimamo nikakršnih natančnih podatkov, vendar dvomim, da bi se položaj radikalno spremenil, odkar je profesor Ginsberg odkril, da je delež tistih, ki so jih sprejeli v odvetniško zbornico Lincoln's Inn in katerih očetje so bili mezdni delavci, narasel z 0,4 odstotka v letih 1904–1908 na 1,8 odstotka v letih 1923–1927, in da je bilo takrat skoraj 72 odstotkov le-teh sinov poklicnih strokovnjakov, poslovnežev na visokih položajih in gentlemanov.¹⁴ Zaton razrednih predsodkov kot ovire za polno uživanje pravic je torej posledica širjenja bolj humanega in realističnega pojmovanja družbene enakosti v vseh razredih, ne pa razpršitve razrednega monopola pravnškega poklica.

Zanimivo je s tem primerjati spremljajoče premike na področju političnih pravic. Tudi tu so razredni predsodki, ki so se izražali z ustrahovanjem nižjih razredov, preprečevali prosto uveljavljanje volilne pravice tistih, ki so jo dobili pred kratkim. V tem primeru je bilo na voljo praktično pravno sredstvo, tajne volitve. Vendar to ni bilo dovolj. Potrebna sta bila tudi družbeno izobraževanje in sprememba miselnega ozračja. In celo ko so volivci začutili, da niso več pod pritiskom, je kar nekaj časa trajalo, da so ljudje v vseh razredih opustili prepričanje, da morajo predstavniki ljudstva, še posebno člani vlade, izhajati iz elit, ki so bile rojene, vzgajane in izobražene

¹⁵ Komite Austin Jones o postopkih na okrajnih sodiščih in Komite Evershed o praksi in postopkih vrhovnega sodišča. Poročilo prvega in vmesno poročilo slednjega sta bila od takrat že objavljena.

za to, da vladajo. Razredni monopol v politiki je bil v nasprotju z razrednim monopolom v pravu dokončno odpravljen. Tako je bil na teh dveh področjih dosežen isti cilj na dokaj različna načina.

Odstranitev druge ovire, učinkov neenakomerne porazdelitve bogastva, je bila pri političnih pravicah tehnično preprosta stvar, ker ni stalo nič ali le malo, da si oddal svoj glas. Kljub temu se bogastvo lahko uporabi za vplivanje na volitve in sprejeli so več ukrepov, da bi zmanjšali tak vpliv. Zgodnejši, ki segajo v sedemnajsto stoletje, so bili naperjeni proti podkupovanju in korupciji, poznejši, še posebno po letu 1883, pa so imeli širši namen omejiti stroške volitev na splošno, tako da bi manj premožni kandidati lahko bolj ali manj enakovredno tekmovali. Potreba po takšnih izenačevalnih ukrepih se je zdaj močno zmanjšala, saj delavski kandidati lahko dobijo finančno podporo od stranke in iz drugih virov. Omejitve, ki preprečujejo potratno tekmovanje, so tako najbrž pogodu vsem. Treba je bilo še odpreti vrata spodnjega doma za ljudi iz vseh razredov, ne glede na bogastvo, najprej z odpravo premoženjskih kvalifikacij za članstvo, potem pa leta 1911 z uvedbo plačevanja članov.

Doseganje podobnih rezultatov na področju državljanskih pravic se je izkazalo za veliko težavnejše, ker je pravda v nasprotju z volitvami zelo draga. Sodni stroški niso visoki, vendar so računi svetovalcev in odvetnikov lahko zares visoki. Ker ima tožba obliko spora, vsaka stranka meni, da si bo izboljšala možnosti za zmago, če si zagotovi storitve zagovornikov, ki so boljši kot tisti, ki jih je najela nasprotna stran. V tem je seveda nekaj resnice, ne pa toliko, kot se na splošno verjame. Vendar je učinek pravde, tako kot volitev, uvajanje elementa potratnega tekmovanja, zato je težko vnaprej oceniti, koliko bo tožba stala. Poleg tega naš sistem, po katerem se stroški običajno prisodijo zmagoviti stranki, povečujeta tveganje in negotovost. Človek z omejenimi sredstvi, ki ve, da bo moral, če izgubi, poleg svojih plačati tudi stroške nasprotne stranke (potem ko jih je oklestil sodni izvedenec za davke), se hitro ustraši in sprejme nezadovoljivo poravnavo, še zlasti če je njegov nasprotnik tako bogat, da se mu na takšne reči ni treba ozirati. Pa četudi zmaga, so obdavčeni stroški, ki mu pripadajo, običajno manjši od zneska, ki ga je dejansko porabil, pogosto veliko manjši. Če so ga pregovorili, da je v pravdo vložil veliko denarja, potemtakem zmaga morda ne bo vredna cene, ki jo je plačal.

Kaj je bilo potem storjeno, da bi odstranili ovire, ki preprečujejo polno in enakopravno uveljavljanje državljanskih pravic? Samo ena tehtna stvar – leta 1846 so ustanovili okrajna sodišča, da bi zagotovili poceni sodstvo za navadne ljudi. Ta pomembna inovacija je imela močan in dobrodejen učinek na naš pravni sistem in je naredila veliko za to, da so se začele jemati resno tožbe malih ljudi, ki so po njihovih merilih običajno zelo pomembne. Vendar stroški okrajnih sodišč niso zanemarljivi in jurisdikcija okrajnih sodišč je omejena. Drugi večji korak je bil razvijanje postopka za revnega človeka, po kateri je lahko majhen del revnejših članov skupnosti tožil in forma pauperis, tako rekoč brez stroškov, pomagale so jim brezplačne in prostovoljske službe v pravni stroki. Ker pa je veljala omejitev glede na dohodek (od leta 1919 dva funta na teden) in ker postopek ni veljal za okrajna sodišča, je imelo to le malo učinka, razen v sporih zakoncev. Dopolnilno storitev brezplačnega pravnega svetovanja so do nedavnega brez pomoči zagotavljala prostovoljska telesa. Vendar problema niso spregledali, niti zanikali realnosti pomanjkljivosti v našem sistemu. V zadnjih sto letih se je temu namenjalo čedalje več pozornosti. Mašinerijo kraljeve komisije in komiteja so uporabili večkrat, posledica je bilo nekaj reform postopka. Zdaj delata dva takšna komiteja, vendar bi bilo skrajno neprimerno, če bi se dotaknil njunega preudarjanja.¹⁵ Tretji, ki je začel delovati prej, je izdal poročilo, na katerem je zasnovan osnutek

¹⁶ Komite Rushcliffe o pravni pomoči in pravnem svetovanju v Angliji in Walesu.

¹⁷ C. Grant Robertson: England under the Hanoverians, str. 491.

Zakona o pravni pomoči in svetovanju, ki je šel v parlament pred tremi meseci.¹⁶ To je drzen ukrep, ki gre daleč dlje kot karkoli, kar so poskušali prej v zvezi s pomočjo revnejšim tožnikom, in o njem bom spregovoril pozneje.

Iz dogodkov, ki sem jih na kratko opisal, je jasno, da se je v drugi polovici devetnajstega stoletja razvijalo čedalje večje zanimanje za enakopravnost kot načelo socialne pravičnosti, obenem pa so dojeli, da formalno priznavanje enakih pravic ni dovolj. V teoriji celo popolna odprava vseh ovir, ki so ločevale državljanske pravice od pripadajočih pravnih sredstev, ne bi posegla v načela razredne strukture kapitalističnega sistema. Pravzaprav bi ustvarila položaj, za katerega so zagovorniki tekmovalnega tržnega gospodarstva zmotno domnevali, da že obstaja. V praksi pa je stanje duha, ki je navdihnilo odstranjevanje teh ovir, izhajalo iz pojmovanja enakopravnosti, ki je prekorračilo te ozke meje, pojmovanja enake družbene vrednosti, ne pa samo enakih naravnih pravic. Čeprav je državljanstvo do konca devetnajstega stoletja storilo le malo, da bi zmanjšalo družbeno neenakost, pa je tako pomagalo usmerjati proces na pot, ki vodi naravnost do egalitarnih politik dvajsetega stoletja.

Imelo je tudi združevalni učinek ali pa je vsaj bilo pomembna sestavina procesa integracije. V odlomku, ki sem ga navedel, Maine pravi za predfevdalne družbe, da jih je povezovala izmišljotina in da so bile zasnovane na njej. Mislil je na sorodstvo ali izmišljen skupen izvor. Državljanstvo potrebuje vez drugačne vrste, jasen občutek članstva v skupnosti, ki je zasnovan na lojalnosti civilizaciji, ki je skupna last. Gre za lojalnost svobodnih ljudi, ki so jim dane pravice in ki jih varuje obče pravo. Njegovo rast spodbuja tako boj za te pravice kot njihovo uživanje, ko so enkrat izbojevane. To jasno vidimo v osemnajstem stoletju, ki ni bilo priča samo rojstvu sodobne civilizacije, temveč tudi sodobne nacionalne zavesti. Znane instrumente sodobne demokracije so oblikovali višji razredi, potem pa so jih korak za korakom predajali nižjim: političnemu časnikařtvu za inteligenco so sledili časopisi za vse, ki so znali brati, javna zborovanja, propagandne kampanje in združenja za pospeševanje javnih zadev. Represivni ukrepi in davki so bili popolnoma nesposobni zajezi to poplavo. Z njo pa je prišel tudi patriotski nacionalizem, ki je izražal enotnost teh spornih izbruhov. Težko je reči, kako globok ali razširjen je bil proces, ne moremo pa dvomiti o silovitosti njegovih zunanjih manifestacij. Še vedno uporabljamo pesmi, tipične za osemnajsto stoletje – »God Save the King« in »Rule Britannia«, vendar izpuščamo dele, ki bi utegnili užaliti naša sodobna in bolj skromna čustva. Ta šovinistični patriotizem in »popularna ter parlamentarna agitacija«, za katere je Temperley menil, da so »glavni dejavnik, ki je povzročil vojno« Jenkinsovega ušesa,¹⁷ so bili novi pojavi, v katerih se lahko prepozna prvi tanek curek, ki je prerasel v širok potok nacionalnih vojnih prizadevanj dvajsetega stoletja.

Ta rastoča nacionalna zavest, to prebujajoče se javno mnenje in ti prvi znanilci občutka članstva v skupnosti in skupne dediščine niso imeli nikakršnega materialnega vpliva na razredno strukturo in družbeno neenakost iz preprostega in očitnega razloga – celo ob koncu devetnajstega stoletja delavske množice niso razpolagale z učinkovito politično močjo. Do takrat je bila volilna pravica že dokaj razširjena, vendar tisti, ki so pred kratkim dobili glas, še niso vedeli, kako naj ga uporabijo. Politične pravice državljanstva, v nasprotju z državljanskimi, so bile potencialno zelo nevarne za kapitalistični sistem, čeprav se tisti, ki so jih previdno spuščali po družbeni lestvici, najbrž niso povsem zavedali, kako nevarne so. Težko bi od njih pričakovali, da bi lahko predvideli, kakšne velikanske spremembe lahko prinese miroljubna uporaba politične moči, brez nasilne in krvave revolucije. Načrtovana družba in država blaginje se še nista dvigni-

li nad obzorje in praktični politik ju še ni mogel uzreti. Temeljni tržnega gospodarstva in pogodbenega sistema so bili videti dovolj močni, da prenesejo vsak napad. Pravzaprav je bilo utemeljeno pričakovati, da bodo delavski razredi, ko enkrat postanejo izobraženi, sprejeli temeljna načela sistema in se strinjali s tem, da se za svojo zaščito in napredek zanesejo na državljanske pravice, ki niso pomenile nikakršne grožnje tekmovalnemu kapitalizmu. Takšno mnenje je podpiralo dejstvo, da je bilo eden glavnih dosežkov politične moči v drugi polovici devetnajstega stoletja priznavanje pravice do pogajanj za kolektivne pogodbe. To je pomenilo, da se družbeni napredek uveljavlja s pomočjo krepitve državljskih pravic, ne pa z oblikovanjem socialnih pravic; s pomočjo uporabe pogodbe na odprtem trgu, ne s pomočjo minimalne plače in socialne varnosti.

Vendar ta interpretacija zanemarja pomen širitve državljskih pravic na ekonomsko sfero. Državljske pravice so bile po naravi namreč zelo individualne in zato so bile v skladu z individualistično fazo kapitalizma. S pomočjo združevanja se je skupinam omogočilo, da so pravno nastopale kot posamezniki. Ta pomembni razvojni premik se ni zgodil brez nasprotovanj, omejeno odgovornost so pogosto ožigosali za kršenje individualne odgovornosti. Položaj sindikatov pa je bil še bolj anomalen, ker se niso zagovarjali ali dosegli združevanja. Torej lahko uveljavljajo bistvene državljanske pravice kolektivno v imenu svojih članov brez formalne kolektivne odgovornosti, medtem ko individualne odgovornosti delavcev v zvezi s pogodbo v veliki meri ni mogoče uveljaviti. Te državljanske pravice so za delavce postale instrument za izboljšanje njihovega socialnega in ekonomskega statusa, za podkrepitev zahteve, da so kot državljani upravičeni do določenih socialnih pravic. Vendar je ustaljena metoda za pridobitev socialnih pravic uporaba politične moči, saj socialne pravice implicirajo absolutno pravico do določene civilizacijske ravni, ki je odvisna le od opravljanja splošnih dolžnosti državljanstva. Njihova vsebina ni odvisna od ekonomske vrednosti posameznega upravičenca. Torej obstaja pomembna razlika med pravim pogajanjem za kolektivno pogodbo, s katerim ekonomske sile na svobodnem trgu skušajo doseči ravnovesje, in uporabo kolektivnih državljskih pravic, da se podprejo osnovne zahteve po elementih socialne pravičnosti. Tako sprejetje pogajanja za kolektivne pogodbe ni bilo preprosto naravna razširitev državljskih pravic; pomenilo je prenos pomembnega procesa iz politične v državljansko sfero političnih pravic. Vendar je »prenos« morda zavajajoča beseda, saj takrat, ko se je to zgodilo, delavci še niso imeli politične pravice do glasovanja na volitvah ali pa se še niso naučili, kako jo uporabiti. Sindikalizem je torej ustvaril drugotni sistem industrijskega državljanstva, ki je bil vzporeden s sistemom političnega državljanstva in ga je dopolnjeval.

Ta razvoj je zanimivo primerjati z zgodovino parlamentarnega zastopanja. Pollard pravi, da se v zgodnjih parlamentih »na zastopanje nikakor ni gledalo kot na sredstvo za izražanje individualne pravice ali uveljavljanje individualnih interesov. Zastopale so se skupnosti, ne pa posamezniki«.¹⁸ Spričo položaja pred sprejetjem reformatorskega zakona iz leta 1918 pa je dodal: »Parlament ne bo več zastopal skupnosti ali družin, temveč le posameznike.«¹⁹ Sistem volilne pravice za moške in ženske jemlje udeležbo na volitvah kot glas posameznika. Politične stranke organizirajo oddane glasove za skupinsko akcijo, vendar tega ne storijo na nacionalni ravni, niti na podlagi funkcije, lokacije ali interesa. Pri državljskih pravicah je šlo gibanje v nasprotno smer, ne od zastopanja skupnosti k zastopanju posameznikov, temveč od zastopanja posameznikov k zastopanju skupnosti. Pollard poudarja še nekaj. Pravi, da je bilo za zgodnji parlamentarni sistem značilno, da so bili zastopniki tisti, ki so imeli čas, sredstva in nagnjenje za to delo. Volitve z večino glasov in dosledna odgovornost volivcem niso bile pomembne. Volilna okrožja niso dajala napotkov svojim članom in ni se poznalo predvolilnih obljub. Člane so »izvolili, da zavezujejo svoje volivce, ne pa da se

jim zavezujejo«. ¹⁹ Lahko bi rekli, da se je nekaj teh potez reproduciralo v sodobnih sindikatih, čeprav seveda s številnimi bistvenimi razlikami. Ena teh je, da sindikalisti nimajo težavne neplačane službe, temveč plačano kariero. Ta pripomba ni mišljena kot žalitev, saj bi bilo čudno, če bi univerzitetni profesor kritiziral javno institucijo, ker jo pretežno upravljajo plačani uslužbenci.

Vse, kar sem povedal do zdaj, je uvod v mojo glavno nalogo. Nisem vam skušal predstaviti novih dejstev, ki bi jih zbral z napornim raziskovanjem. Moja ambicija se je omejevala na to, da razvrstim znana dejstva v vzorec, tako da jih boste nekateri uzrli v novi luči. To se mi je zdelo nujno, da lahko pripravim teren za težavnejšo, spekulativno in kontroverzno proučevanje sodobnega dogajanja, v katerem glavno vlogo igrajo socialne pravice državljanstva. Zdaj se moram posvetiti učinku teh na družbeni razred.

Socialne pravice v dvajsetem stoletju

Do zdaj sem govoril o obdobju, v katerem je imel razvoj državljanstva, čeprav znaten in občudovanja vreden, le malo neposrednega vpliva na družbeno neenakost. Državljske pravice so dale pravna pooblastila, katerih uporabo so drastično omejevali razredni predsodki in pomanjkanje ekonomskih priložnosti. Politične pravice so dale potencialno moč, katere uveljavljanje je zahtevalo izkušnje, organizacijo in spremembo nazorov glede primernih funkcij vlade. Razvoj vsega tega je zahteval nekaj časa. Socialne pravice so bile minimalne in niso bile vtikane v državljanstvo. Skupni namen zakonskih in spontanih prizadevanj je bil zmanjšati nadležno revščino, ne da bi posegli v vzorec neenakosti, katere povsem očitna posledica je bila neprijetna revščina.

Na koncu devetnajstega stoletja se je začelo novo obdobje, primerno ga označujeta Boothova raziskava Življenje in delo ljudi v Londonu in Kraljeva komisija za ostarele revne. To je bil prvi večji korak naprej pri socialnih pravicah, spremljale pa so ga pomembne spremembe v egalitarnih načelih, ki jih je izražalo državljanstvo. Vendar so bile na delu tudi druge sile. Rast dohodkov, ki so bili neenakomerno porazdeljeni po družbenih razredih, je spremenila ekonomsko razdaljo, ki je ločevala te razrede, zmanjšala je razliko med kvalificiranim in nekvalificiranim delom ter med kvalificiranim delom in psihičnim delom, medtem ko je stalna rast majhnih prihrankov brisala razredne razlike med kapitalistom in proletarcom brez lastnine. Kot drugo je sistem neposrednega obdavčevanja, ki je bilo čedalje bolj progresivno, stisnil velik obseg razpoložljivih dohodkov. Kot tretje sta masovna proizvodnja za domači trg in rastoč interes za potrebe in okuse navadnih ljudi omogočila manj premožnim, da uživajo materialno civilizacijo, ki se je po kakovosti prvič manj izrazito razlikovala od tiste, ki so jo uživali bogati. Vse to je močno spremenilo okolje, v katerem se je razvijalo državljanstvo. Socialna integracija se je širila iz sfere čustev in patriotizma v sfero materialnega uživanja. Komponente civiliziranega in kulturnega življenja, ki so bile prej monopol majhne skupine ljudi, so bile čedalje bolj dosegljive mnogim, te pa se tako spodbujajo, da podajo roko tistim, ki jim še niso bile dosegljive. Manjšanje neenakosti je okrepilo zahtevo po njeni odpravi, vsaj kar se tiče najnujnejšega za socialno blaginjo.

Te težnje so se deloma uresničile z vključitvijo socialnih pravic v status državljanstva, kar je ustvarilo univerzalno pravico do realnega dohodka, ki ni v sorazmerju s tržno vrednostjo upravičenca. Zmanjševanje razrednih razlik je še vedno cilj socialnih pravic, vendar je pridobilo nov pomen. Nič več ni zgolj poskus, da bi se omilila očitna nadloga pomanjkanja na socialnem dnu. Dobilo je značaj akcije, ki modificira celoten vzorec družbene neenakosti.

Nič več mu ni dovolj, da dvigne tla v kleti družbene zgradbe, vrhno gradnjo pa pusti, kot je bila. Začelo je prenavljati celo poslopje in lahko se zgodi, da bo nebotičnik spremenilo v bungalov. Zato je pomembno, da premislimo, ali je katerikoli tovrstni končni cilj impliciran z naravo tega razvoja oziroma ali obstajajo, kot sem dejal na začetku, naravne omejitve zdajšnjega prizadevanja za večjo socialno in ekonomsko enakost. Da bi odgovoril na to vprašanje, moram pregledati in analizirati socialne službe dvajsetega stoletja.

[...]

Po tem tankem ledu sem drsal zelo previdno, da bi pokazal na eno stvar. Širjenje socialnih služb predvsem ni sredstvo za izenačevanje dohodkov. V nekaterih primerih je lahko, v drugih pa ne. Vprašanje je sorazmerno nepomembno; spada v drug oddelek socialne politike. Pomembno je, da obstaja splošna obogatitev konkretne substance civiliziranega življenja, splošno zmanjšanje tveganja in negotovosti, izenačitev med tistimi z manj sreče in tistimi z več sreče na vseh ravneh – med zdravimi in bolnimi, med zaposlenimi in nezaposlenimi, med starimi in aktivnimi, med samci in očeti velikih družin. Ne gre toliko za izenačitev med razredi kot za izenačitev med posamezniki v populaciji, ki se zdaj v ta namen obravnava, kot bi šlo za en sam razred. Enakost statusa je pomembnejša od enakosti dohodka.

Tudi če se podpore izplačujejo v gotovini, se to zlitje razredov navzven izraža v obliki nove skupne izkušnje. Vsi se naučijo, kaj pomeni, da imaš kartico za zavarovanje, ki ti jo mora nekdo redno žigosati, ali da pobiraš otroški dodatek ali dviguješ pokojnino na pošti. Če pa je podpora v obliki storitev, sama podpora dobi kvalitativen element, ne samo proces, s katerim se pridobi. Širjenje takšnih storitev lahko torej močno vpliva na kvalitativne vidike socialne diferenciacije. Stare osnovne šole, čeprav odprte vsem, je uporabljal družbeni razred, ki ni imel na voljo nobene druge vrste izobraževanja. Njegove pripadnike so vzgajali ločeno od višjih razredov in pod vplivi, ki so pustili pečat na otrocih. »Nekdanji šolar« je postal etiketa, ki jo je človek lahko nosil v življenju in je kazala na razliko, ki je bila po naravi resnična, ne samo konvencionalna. Ločeni izobraževalni sistem je pač s spodbujanjem podobnosti znotraj razreda in različnosti med razredi poudaril in specifikiral kriterij socialne oddaljenosti. Profesor Tawney je takole dejal, ko je prevedel stališča teoretičnih pedagogov v svojo prozo, ki se je ne da posnemati: »Vdor vulgarnosti razrednega sistema v organizacijo izobraževanja je nepomembnost, ki je po učinku tako kvarna, kot je gnusna v zamisli.«²⁰ Omejena storitev je obenem formirala in odpravljala razrede. Danes se še vedno dogaja segregacija, vendar poznejše izobraževanje, ki je na voljo vsem, omogoča ponovno razvrščanje. Premisliti bom moral, ali razred vdira v to ponovno razvrščanje na drugačen način.

Podobno je zgodnja zdravstvena služba dodala v naš besednjak družbenih razredov frazo »zavarovani pacient« in številni pripadniki srednjih razredov zdaj spoznavajo, kaj natančno to pomeni. Vendar je širitev storitve zmanjšala družbeni pomen tega razločka. Običajna izkušnja, ki jo zagotavlja splošno zdravstveno varstvo, zajema vse, razen majhne manjšine na vrhu in se širi prek pomembnih razrednih meja v sredini hierarhije. Obenem se je zagotovljeni minimum dvignil tako visoko, da je beseda »minimum« postala napačno poimenovanje. Vsaj namen je, da se približa razumnemu maksimumu, pri katerem posebne ugodnosti, ki si jih lahko privoščijo bogataši, ne bodo kaj več kot šopirjenje in razkošje. Zagotovljena storitev in ne kupljena storitev postane norma socialne blaginje. Nekateri ljudje mislijo, da v takšnih okoliščinah neodvisni sektor ne more prav dolgo preživeti. Če izgine, se bodo nebotičniki spremenili v bungalove. Če zdajšnji sistem preživi in doseže svoje ideale, bi lahko rezultate opisali kot bungalov, ki ga obdajajo arhitekturno nepomembni stolpiči.

Koristi v obliki storitve imajo tudi to lastnost, da se ne da natančno definirati pravice državljana. Kvalitativni element je prevelik. Zagotovi se lahko trohica pravic, ki se lahko zakonsko uveljavijo, vendar je za državljana pomembna vrhnja gradnja legitimnih pričakovanj. Dokaj lahko je omogočiti vsakemu otroku pod določeno starostno mejo, da prebije zahtevano število ur v šoli. Veliko težje je zadovoljiti legitimno pričakovanje, da bodo izobraževanje izvajali usposobljeni učitelji v razredih zmerne velikosti. Vsak državljan lahko obišče zdravnika. Veliko težje pa je zagotoviti, da bo ustrezno zdravljen. In tako odkrijemo, da zakon ni odločilni korak, ki neko politiko neposredno uveljavlja, temveč čedalje bolj dobiva naravo deklaracije politike, za katero se upa, da se bo nekoč uveljavila v praksi. Takoj pomislimo na okrajne kolidže in zdravstvene centre. Stopnja napredka je odvisna od obsega nacionalnih virov in njihove porazdelitve med tekmujočimi zahtevami. Niti ne more država preprosto predvideti, koliko bo stalo, da izpolni svoje dolžnosti – pričakovana raven storitev raste, kar je v napredni družbi neizogibno, dolžnosti pa so tako čedalje večje. Cilj se nenehno izmika in morda se mu država nikoli ne bo mogla približati. Sledi, da se morajo individualne pravice podrediti nacionalnim načrtom.

Pričakovanja, ki so uradno priznana kot legitimna, niso zahteve, ki jih je treba zadovoljiti v vsakem primeru, ki je predstavljen. Postanejo podrobnosti v načrtu za življenje skupnosti. Država je zavezana skupnosti kot celoti, v primeru neizpolnjevanja se slednja obrne na parlament ali lokalni odbor, ni zavezana posamezniku, ki se obrne na sodišče ali vsaj na navidezno sodišče. Vzdrževanje poštenega ravnovesja med temi kolektivnimi in individualnimi elementi je odločilnega pomena za demokratično socialistično državo.

[...]

Drugi in pomembnejši primer je na področju izobraževanja, ki tudi ilustrira mojo prejšnjo trditev o ravnotežju med individualnimi in kolektivnimi socialnimi pravicami. V prvi fazi našega javnega izobraževanja so bile pravice minimalne in enake. Kot pa smo videli, je bila pravici dodana dolžnost, ne samo zato, ker ima državljan poleg pravice tudi dolžnost do sebe, da razvije vse, kar je v njem – dolžnost, ki je niti otrok niti starši ne morejo polno ceniti – ampak zato, ker je družba spoznala, da potrebuje izobraženo prebivalstvo. V resnici so devetnajsto stoletje obtožili, da na osnovno izobraževanje gleda le kot na sredstvo, s katerim se kapitalističnim delodajalcem zagotavljajo boljši delavci, na višje šolstvo pa kot na instrument za večanje moči naroda, da lahko tekmuje s svojimi industrijskimi tekmeči. In morda ste opazili, da so nedavne študije izobraževalnih priložnosti v predvojnih letih skušale razkriti obseg socialne potrate, kot tudi protestirati proti kratenju naravnih človekovih pravic.

V drugi fazi naše zgodovine izobraževanja, ki se je začela leta 1902, so uradno sprejeli izobraževalno lestvico kot pomemben, čeprav še vedno majhen del sistema. Vendar je ravnotežje med kolektivnimi in individualnimi pravicami ostalo dokaj enako. Država je odločala, kaj lahko porabi za brezplačno srednje in višje izobraževanje, in otroci so tekmovali za omejeno število prostih mest. Nihče se ni pretvarjal, da bo nadaljevalno izobraževanje zagotovljeno vsem, ki bi jim lahko koristilo, in ni se priznavala nobena absolutna naravna pravica do izobrazbe v okviru človekovih sposobnosti. Vendar so v tretji fazi, ki se je začela leta 1944, individualnim pravicam navidezno dali prednost. Tekmovanje za omejena mesta naj bi nadomestila selekcija in porazdelitev na ustrezna mesta, ki naj bi jih bilo dovolj za vse, vsaj na srednješolski ravni. V zakonu iz leta 1944 je del, ki pravi, da ponudba srednjih šol ne bo zadovoljiva, dokler se ne »omogoči vsem učencem priložnost za izobraževanje, ki ponuja takšno raznolikost pouka in usposabljanja, ki je zaželena glede na njihove različne starosti, sposobnosti in nadarjenost«. Težko bi odločneje izrazili spoštovanje individualnih pravic. Vseeno pa se sprašujem, ali bo tako tudi v praksi.

Če bi šolski sistem lahko obravnaval učenca povsem kot cilj sam po sebi in dojemal izobraževanje kot dajanje vrednosti, ki jo bo človek lahko polno užival ne glede na njegov položaj v prihodnosti, potem je mogoče oblikovati načrt izobraževanja tako, kot zahtevajo individualne potrebe, ne glede na vse druge zahteve. Vem pa, da je danes izobraževanje tesno povezano s poklicem in vsaj ena njegovih vrednosti, ki jih pričakuje učenec, je kvalifikacija za zaposlitev na primerni ravni. Če ne bo prišlo do velikih sprememb, je verjetno, da bodo načrt izobraževanja prilagodili zahtevam zaposlovanja. Razmerja med gimnazijami, tehničnimi in modernimi srednjimi šolami se ne da določiti dobro, ne da bi upoštevali razmerje med službami, ki jih prinašajo šole. In ravnovesje med dvema sistemoma je morda treba poiskati tako, da bo pravično do samega učenca. Če fant, ki dobi gimnazijsko izobrazbo, potem lahko dobi samo službo za moderno šolo, bo čutil zamero in imel občutek, da je prevaran. Zelo je zaželeno, da se ta drža spremeni, tako da bo fant v takšnih okoliščinah hvaležen za svojo izobrazbo in ne bo zamerljiv v službi. Vendar izvedba takšne spremembe ni lahka naloga.

Ne vidim, da bi se vezi, ki vežejo izobrazbo in službo, kaj rahljale. Nasprotno, videti so čedalje močnejše. Veliko in čedalje več spoštovanja se namenja spričevalom, vpisu na univerzo, diplomam kot kvalifikacijam za zaposlitev, njihova svežina z leti ne izgine. Štiridesetletnika se lahko ocenjuje po uspehu pri izpitu, ki ga je opravljal kot petnajstletnik. Vozovnica, ki jo dobiš, ko zapustiš šolo ali kolidž, velja za vse življenje. Človek z vozovnico za tretji razred, ki pozneje meni, da je sposoben dobiti sedež v prvem razredu, slednjega ne bo dobil, četudi je pripravljen plačati razliko. To ne bi bilo pošteno do drugih. Iti mora na začetek in ponovno rezervirati sedež s tem, da opravi predpisani izpit. In malo verjetno je, da mu bo država plačala povratno vozovnico. To seveda ne drži za celotno področje zaposlovanja, vendar je dokaj točen opis njegovega velikega in pomembnega dela, katerega širjenje se nenehno zagovarja. Pred kratkim sem na primer prebral članek, ki je pozival, da bi se vsak kandidat za upravno ali vodstveno službo v podjetju moral kvalificirati s tem, da »opravi sprejemni izpit na univerzi ali drug enakovreden izpit«. Ta razvoj je deloma rezultat sistematizacije tehnik v čedalje bolj poklicnih, napol poklicnih in strokovnih službah, čeprav moram priznati, da so zame nekatere trditve tako imenovanih poklicnih teles, češ da imajo samo one ezoterične veščine in znanje, dokaj puhle. Vendar se to ohranja tudi z rafiniranjem procesa selekcije v samem izobraževalnem sistemu. Bolj ko je samozavestna trditev izobraževalnega sistema, da lahko preseje človeški material v zgodnjih letih življenja, bolj se mobilnost koncentrira v teh letih, posledično pa je pozneje bolj omejena.

Pravica državljana v tem procesu selekcije in mobilnosti je pravica do enakih možnosti. Njen namen je odpraviti dedne privilegije. Pravzaprav je enaka pravica, da si prepoznan kot neenakovreden. V zgodnjih fazah vzpostavljanja takšnega sistema je glavni učinek seveda ta, da se razkrijejo skrite enakosti – da se omogoči revnemu fantu pokazati, da ni slabši od bogatega. Vendar je končni rezultat struktura neenakega statusa, ki se dodeli neenakim sposobnostim. Proces se včasih povezuje z idejo laissez faire individualizmom, vendar je v izobraževalnem sistemu to stvar načrtovanja. Proces, v katerem se razkrijejo sposobnosti, vplivi, katerim so izpostavljene, testi, s katerimi se merijo, in pravice, ki se dobijo na podlagi testov – vse to se načrtuje. Enake možnosti se ponudijo vsem otrokom, ki pridejo v osnovno šolo, vendar so v zgodnjih letih po navadi razdeljeni v tri skupine – najboljši, povprečni in zaostali. Priložnost že postaja neenaka in možnosti otrok se ožijo. Približno pri enajstih jih spet testirajo, najbrž to opravi skupina učiteljev, izpraševalcev in psihologov. Noben od teh ni nezmožljiv, vendar včasih iz treh minusov dobimo en plus. Sledi klasifikacija za porazdelitev v tri tipe srednjih šol. Priložnost postane še bolj nee-

naka in možnost za nadaljnje izobraževanje dobi le izbrana peščica. Nekateri od teh ga bodo deležni po ponovnem testiranju. Na koncu se mešanica semen, ki je šla prvotno v stroj, pojavi v obliki lepo etiketiranih paketov, v katerih so semena, ki se bodo sadila v primernih vrtovih.

Ta opis sem namenoma spisal v jeziku cinizma, da bi poudaril tole – ne glede na to, kako iskrena je lahko želja izobraževalnih oblasti, da bi ponudile dovolj pestrosti za zadovoljevanje vseh individualnih potreb, morajo v tako množični storitvi uporabiti ponavljajočo se klasifikacijo v skupine, tej pa na vsaki stopnji sledi asimilacija znotraj vsake skupine in diferenciacija med skupinami. Natančno tako se vedno oblikujejo družbeni razredi v fluidni družbi. Razlike znotraj vsakega razreda se zanemarijo kot nepomembne, razlike med razredi pa se napihujejo. Tako se lastnosti, ki so v resnici neprekinjeno raztegnjene vzdolž lestvice, uporabijo za ustvarjanje hierarhije skupin, vsaka ima svoj lastni značaj in status. Glavne poteze tega sistema so neizogibne, njegove prednosti, še posebno odprava dednih privilegijev, pa močno odtehtajo naključne pomanjkljivosti. Slednje se lahko napade in kroti tako, da se poskrbi za čim več priložnosti za pomisleke glede klasifikacije, tako v samem izobraževalnem sistemu kot v poznejšem življenju.

Pomemben sklep v mojem razpravljanju je, da državljanstvo prek izobraževanja v odnosu z zaposlitveno strukturo deluje kot instrument družbene stratifikacije. Ni razloga, da bi to obžalovali, vendar se moramo zavedati posledic. Status, ki ga pridobiš z izobraževanjem, odneseš v svet in ima žig legitimnosti, ker ga je dodelila institucija, ki je vzpostavljena zato, da državljanu zagotovi njegove pravice. Kar ponuja trg, se lahko meri, če to primerjamo z zahtevami statusa. Če pride do velikega razhajanja, bodo posledični poskusi za njegovo odpravo dobili obliko razprave o socialnih pravicah in ne pogajanja o ekonomski vrednosti. In morda že obstaja resno razhajanje med pričakovanji tistih, ki dosežejo drugo polovico osnovne šole, in statusom nefizičnih služb, ki so jim po navadi dosojene.

Prej sem dejal, da sta v dvajsetem stoletju državljanstvo in kapitalistični razredni sistem v vojni. Morda se sliši pretirano, vendar je povsem jasno, da prvi vsiljuje modifikacije slednjemu. Vendar ne moremo domnevati, da je stratificirani statusni sistem, ki se tihotapi v državljanstvo, tujek v ekonomskem svetu zunaj, čeprav je status načelo, ki je v konfliktu s pogodbo. Socialne pravice v svoji moderni obliki implicirajo vdiranje statusa v pogodbo, podrejanje tržne cene socialni pravičnosti, nadomestitev prostega pogajanja z deklaracijo o pravicah. Pa so ta načela povsem tuja praksi današnjega trga, ali pa so že tam, vkopane v samem sistemu pogodb? Mislim, da je jasno, da so.

[...]

Sklepi

Skušal sem pokazati, kako državljanstvo in druge sile zunaj njega spreminjajo vzorec družbene neenakosti. Da dokončam sliko, bom zdaj moral pregledati celoto rezultatov za strukturo družbenega razreda. Nedvomno so veliki, lahko da neenakosti, ki jih dovoljuje ali celo oblikuje državljanstvo, nič več ne pomenijo razrednih razlik v pomenu, v kakršnem se izraz uporablja za pretekle družbe. Če pa bi hotel proučiti to vprašanje, bi naredil novo predavanje, ki bi ga najbrž sestavljala mešanica suhoparnih statističnih podatkov z nejasnim pomenom in pomenljive sodbe dvomljive vrednosti. Naše nepoznavanje tega predmeta je pač brezmejno. Zato je za sloves sociologije najbrž dobro, da se moram omejiti na nekaj omahujočih opažanj, ki so se mi porodila, ko sem skušal odgovoriti na štiri vprašanja, ki sem jih zastavil na koncu uvoda v mojo razpravo.

Poiskati moramo kombinirane učinke treh dejavnikov. Prvi je zgoštevitev lestvice porazdelitve dohodka na obeh straneh. Drugi je veliko širjenje področja skupne kulture in skupne izkušnje. Tretji pa je obogatitev univerzalnega statusa državljanstva, ki se kombinira s priznavanjem in stabiliziranjem določenih statusnih razlik predvsem s pomočjo povezanih sistemov izobraževanja in zaposlovanja. Prva dva sta omogočila tretjega. Statusne razlike lahko dobijo žig legitimnosti v okviru demokratičnega državljanstva, če se ne zarežejo pregloboko, temveč do njih pride v populaciji, ki jo združuje ena sama civilizacija, in s pogojem, da niso izraz dednih privilegijev. To pomeni, da se neenakosti lahko tolerirajo znotraj v temelju egalitarne družbe, če niso dinamične – če ne ustvarjajo spodbud, ki bi bile posledica nezadovoljstva in občutka, da »ta vrsta življenja zame ni dovolj dobra« ali »Odločen sem, da sinu prihranim to, skozi kar sem moral sam«. Vendar se tista vrsta neenakosti, ki jo zagovarja Bela knjiga, lahko opraviči samo, če je dinamična in če zagotavlja spodbudo za spreminjanje in izboljševanje. Tako lahko dokaže, da neenakosti, ki jih dovoljuje ali celo oblikuje državljanstvo, ne bodo delovale v ekonomskem pogledu kot sile, ki vplivajo na prosto porazdelitev delovne sile. Ali da družbena stratifikacija vztraja, vendar družbena ambicija ni več normalen pojav ter postane vzorec deviantnega vedenja – če uporabim sociološki žargon.

Če se stvari razvijejo do tu, spoznamo, da je bilo edino preostalo gonilo s konsistentnim porazdelitvenim učinkom delovne sile po hierarhiji ekonomskih ravni ambicija šolarja, da se dobro odreže pri pouku, opravi izpite in se povzpne po izobraževalni lestvici. In če bi realizirali uradni cilj zagotoviti »enakost ugleda« med tremi tipi srednjih šol, bi lahko v veliki meri izgubili tudi to. Takšen bi bil skrajni rezultat vzpostavljanja družbenih razmer, v katerih bi bil vsak človek zadovoljen s svojim položajem v življenju, h kateremu ga je z veseljem pozvalo državljanstvo.

S tem sem odgovoril na dve od mojih štirih vprašanj, na prvo in zadnje. Vprašal sem, ali je sociološka hipoteza, latentna v Marshallovem spisu, danes veljavna – hipoteza, po kateri obstaja neka vrsta temeljne človeške enakosti, ki je povezana s polnim članstvom v skupnosti, kar ni nekonsistentno z vrhno zgradbo ekonomske neenakosti. Vprašal sem tudi, ali je obstajala kakšna omejitev zdajšnje težnje po družbeni enakosti, ki je inherentna v načelih, ki vladajo gibanju. Odgovarjam, da je postalo ohranjanje ekonomskih neenakosti težavnejše zaradi obogatitve statusa državljanstva. Zanje je manj prostora in čedalje več je verjetnosti, da se jim postavimo po robu. Vendar trenutno nedvomno izhajamo iz domneve, da je hipoteza veljavna. In ta domneva zagotavlja odgovor na drugo vprašanje. Ne težimo k popolni enakosti. Gibanje za egalitarnost ima svoje inherentne omejitve. Vendar je gibanje dvojno. Delno operira skozi državljanstvo in delno skozi ekonomski sistem. V obeh primerih je namen odstraniti tiste neenakosti, ki jih ne moremo imeti za legitimne, vendar je standard legitimnosti drugačen. V prvem primeru je to standard družbene pravičnosti, v slednjem pa družbena pravičnost v kombinaciji z ekonomsko nujnostjo. Torej je mogoče, da neenakosti, ki jih dovoljujeta ti dve polovici gibanja, ne bodo sovpadale. Razredne razlike, ki nimajo ustrezne ekonomske funkcije, lahko preživijo, prav tako ekonomske razlike, ki se ne ujemajo s sprejetimi razrednimi razlikami.

Moje tretje vprašanje se je nanašalo na spreminjanje ravnovesja med pravicami in dolžnostmi. Pravice so se namnožile in so natančne. Vsak posameznik dobro ve, kaj je upravičen zahtevati. Dolžnost, katere opravljanje je povsem očitno in neposredno potrebno za udeležanje pravice, je dolžnost plačevanja davkov in zavarovanj. Ker je to obvezno, ne pride do nobenega izražanja volje, niti ne vključuje kakšnega občutja lojalnosti. Izobraževanje in služenje vojske sta prav tako obvezna. Druge dolžnosti so nejasne in so vključene v splošno dolžnost živeti kot dober državljan, ki po svojih močeh prispeva k blaginji skupnosti. Vendar je skupnost tako

²¹ B. Mandeville: *The Fable of the Bees*, 6. izdaja, (1732), str. 213.

²² *The Times*, 19. november 1948

velika, da je ta dolžnost videti oddaljena in neresnična. Nadvse pomembna je dolžnost delati, vendar je učinek dela enega človeka za blaginjo celotne skupnosti tako neznatno majhen, da mu je težko verjeti, da bo storil kaj prida škode, če se mu odreče ali ga zmanjša.

Ko je družbene odnose uravnavala pogodba, niso priznavali dolžnosti delati. Če je delal ali ne – to je bila stvar posameznika. Če je izbral brezdelje in revščino, je to lahko počel po mili volji, da le ni bil v nadlogo. Če je bil sposoben živeti v brezdelju udobno, se je nanj gledalo kot na aristokrata in ne kot na lenuha, zavidali so mu in ga občudovali. Ko je bilo gospodarstvo te države v procesu preoblikovanja v tovrstni sistem, so bili ljudje močno zaskrbljeni, ali bo na voljo dovolj dela. Gonilne sile skupinskega običaja in uredb je bilo treba nadomestiti s spodbudo osebnega okoriščanja in močno so dvomili, da bi se lahko zanesli na takšno spodbudo. To pojasnjuje Colquhounove poglede na revščino in jedrnato pripombo Mandevilla, da delavci »nimajo ničesar, s čimer bi jih pripravili do uporabnosti, razen njihovih potreb, ki jih je pametno zadovoljevati, vendar bi bilo noro, če bi jih ozdravili za vedno«. ²¹ In v osemnajstem stoletju so bile njihove potrebe dokaj skromne. Uravnavale so jih utrjene razredne življenjske navade in ni bilo neprekinjene lestvice dvigajoče se življenjske ravni porabe, ki bi spodbudila delavce k temu, da bi več zaslužili in tako plačevali za več stvari, ki so jih želeli, a si jih niso mogli privoščiti – na primer radio, kolo, obisk kina ali dopust na morju. Naslednji komentar pisatelja iz leta 1728 je le en primer od mnogih v istem tonu in lahko je temeljil na dobrem opazanju. »Ljudje pri dnu,« pravi, »delajo samo za svoj vsakdanji kruh; če do njega lahko pridejo s tremi dnevi dela na teden, bodo druge tri dni imeli dopust ali pa bodo sami določili ceno svojega dela.« In če so se odločili za slednje, se je od njih na splošno pričakovalo, da bodo dodatni denar porabili za pijačo, ki je bila edino splošno dostopno razkošje. Splošen dvig življenjske ravni je povzročil, da se je ta fenomen, ali nekaj njemu podobnega, ponovno pojavil v sodobni družbi, čeprav zdaj cigarete igrajo pomembnejšo vlogo kot pijača.

Ni preprosto znova oživiti občutek osebne dolžnosti, da delaš – v novi obliki, v kateri je v spremstvu državljanstva. Tega ne olajša dejstvo, da bistvena dolžnost ni to, da imaš službo in jo obdržiš, saj je to pri polni zaposlenosti sorazmerno preprosto, temveč da delaš s srcem in trdo. Standard za merjenje trdega dela pa je močno raztegljiv. Uspešno apeliranje na dolžnosti državljanstva se lahko izvede v izrednem stanju, vendar duh Dunkirka ne more biti stalna poteza katerekoli civilizacije. Kljub temu skušajo sindikalni voditelji vlti občutek te splošne dolžnosti. Na konferenci 18. novembra lani je gospod Tanner omenil »imperativno dolžnost na obeh straneh industrije, da polno prispevata k rehabilitaciji nacionalnega gospodarstva in okrevanju sveta«. ²² Vendar je nacionalna skupnost prevelika in preveč oddaljena, da bi navdihnila takšno lojalnost in da bi iz nje lahko naredili stalno gonilno silo. Zato veliko ljudi misli, da rešitev našega problema tiči v razvijanju bolj omejenih lojalnosti, lojalnosti lokalni skupnosti in še posebej delovni skupini. V tej zadnji obliki lahko industrijsko državljanstvo, ki razvija svoje dolžnosti vse do osnovnih enot proizvodnje, zagotovi nekaj vitalnosti, ki je, kot kaže, na splošno primanjkuje državljanstvu.

Končno sem prišel do drugega od mojih štirih vprašanj, ki ni bilo toliko vprašanje kot trditev. Poudaril sem, da je Marshall sklenil, da ukrepi, ki se oblikujejo za dviganje splošne ravni civilizacije delavcev, ne smejo posegati v svobodo trga. Če bi posegali vanjo, bi se jih morda ne dalo ločiti od socializma. In dejal sem, da so to omejitve politike takrat opustili. Socialistične ukrepe v Marshallovem smislu so sprejele vse politične stranke. To je privedlo do občega mesta, da je treba konflikt med egalitarnimi ukrepi in prostim trgom proučiti ob vsakem poskusu, da bi prenesli Marshallovo sociološko hipotezo v sodobne čase.

Tega velikanskega področja sem se dotaknil v več točkah in v tem sklepnem povzetku se bom omejil na en vidik problema.

Poenotena civilizacija, ki naredi družbene neenakosti sprejemljive in grozi, da jim bo odvzela ekonomske funkcije, se doseže s progresivnim ločevanjem realnih in denarnih dohodkov. To je seveda očitno v glavnih socialnih službah, kot sta zdravstvo in izobraževanje, ki ponujata ugodnosti brez kakršnegakoli ad hoc plačila. Pri štipendijah in pravni pomoči se cene določajo po denarnih dohodkih, tako da realni dohodek ostane sorazmerno konstanten, vsaj kolikor nanj vplivajo tovrstne potrebe. Omejevanje najemnin v kombinaciji z zagotovljeno pravico do posesti doseže enak učinek z drugačnimi sredstvi. Prav tako to v različnih stopnjah dosežejo racioniranje, subvencije za hrano, blago za široko potrošnjo in nadzor cen. Prednosti, ki jih prinese večji denarni dohodek, ne izginejo, ampak se zožijo na omejeno področje porabe.

Ravno sem spregovoril o konvencionalni hierarhiji strukture plač. Tu se pomen pripisuje razlikam v denarnem dohodku in od večjega zaslužka se pričakuje, da bo dal realne in znatne prednosti, ki jih seveda še vedno daje kljub trendu izenačevanja realnih dohodkov. Vendar sem prepričan, da je pomen razlik v plačah delno simbolne narave. Delujejo kot etikete, ki se lepijo na industrijski status, ne samo kot instrumenti pristne ekonomske stratifikacije. In vidimo tudi, da se znamenja sprejemanja tega sistema ekonomske neenakosti s strani samih delavcev – še posebno tistih, ki so dokaj pri dnu lestvice – včasih nevtralizirajo z zahtevami po večji enakosti v zvezi s tistimi oblikami realnega uživanja, ki se ne plačujejo iz plač. Manualni delavci lahko kot pravično in ustrezno sprejmejo to, da zaslužijo manj denarja kot uradniki na določeni stopnji, vendar mezdni delavci lahko zahtevajo enako splošno udobje, kot ga uživajo plačani uradniki, ker naj bi to odsevalo temeljno enakost vseh državljanov, ne pa razlike v zasluhkah ali kotiranju služb. Če menedžer lahko dobi dan dopusta za ogled nogometne tekme, zakaj tega ne bi mogel dobiti delavec? Skupno uživanje je skupna pravica.

Nedavne študije mnenj odraslih in otrok so odkrile, da če se vprašanje postavi s splošnimi pojmi, zanimanje za to, da bi zaslužili veliko denarja, pojema. Po moje to ni tako samo zaradi težkega bremena progresivnega obdavčevanja, temveč tudi zaradi implicitnega prepričanja, da mora družba zajamčiti (in da bo zajamčila) vse nujne stvari za spodobno in varno življenje na vsaki ravni, ne glede na to, koliko denarja zaslužiš. V populaciji srednješolcev, ki jih je anketiral Bristolski inštitut za izobraževanje, jih je 86 odstotkov hotelo dobiti zanimivo službo s spodobno plačo in samo devet odstotkov službo, s katero bi veliko zaslužili. In povprečni inteligenčni količnik v drugi skupini je bil za 16 točk nižji kot v prvi.²³ V anketi, ki jo je izvedel Britanski javnomnenjski inštitut, je 23 odstotkov vprašanih hotelo kar se da visoke plače, 73 odstotkov pa jih je dalo prednost varnosti pri nižjih plačah.²⁴ Vendar bi si človek mislil, da večina ljudi na določeno vprašanje o njihovem trenutnem stanju vedno odgovori, da si želijo več denarja, kot ga v resnici dobijo. Druga anketa, ki so jo opravili novembra 1947, napeljuje na misel, da je celo to pričakovanje pretirano. Enainpetdeset odstotkov vprašanih je reklo, da njihov zasluhek dosega ali presega raven, ki zadostuje za zadovoljevanje družinskih potreb, samo 45 odstotkov jih je odgovorilo, da zaslužijo premalo. Mnenja o tem se na različnih socialnih ravneh gotovo razlikujejo. Razredi, ki so s socialnimi službami največ pridobili in v katerih realni dohodek na splošno raste, se najbrž manj ozirajo na razlike v denarnih dohodkih. Vendar moramo biti pripravljeni, da naletimo na druge reakcije v tem delu srednjih razredov, v katerih je vzorec denarnih dohodkov trenutno najbolj opazno neskladen, medtem ko elementi civiliziranega življenja, ki so jih tradicionalno najbolj cenili, postajajo nedosegljivi z denarnimi dohodki, ki so na voljo – niti z nobenim drugim sredstvom.

²⁵ L. Robbins: *The Economic Problem in Peace and War*, str. 9.

²⁶ *Ibid.*, str. 16.

Splošno poanto je omenil profesor Robbins, ko je tu predaval pred dvema letoma. »Sledimo politiki,« je dejal, »ki nasprotuje sama sebi in se sama sabotira. Nižamo obdavčevanje in hočemo uvesti, kjer se le da, sisteme plačevanja, ki fluktuirajo z iznosom. Obenem pa naše določanje cen in posledični sistem racioniranja navdihujejo egalitarna načela. Rezultat je, da od obojega dobimo najslabše.«²⁵ Spet: »prepričanje, da je v normalnih časih še posebno pametno poskusiti zmešati načela in ohranjati egalitaren sistem realnih dohodkov skupaj z egalitarnim sistemom denarnih prihodkov, se mi zdi nekako simpliste.«²⁶ Da, morda za ekonomista, če skuša presoditi položaj po logiki tržnega gospodarstva. Ne nujno pa tudi za sociologa, ki ve, da družbenega vedenja ne uravnava logika in da človeška družba lahko naredi izdaten obed iz dušenega paradoksa, ne da bi si pokvarila prebavo – vsaj kar za nekaj časa. Politika morda v resnici sploh ni simpliste, temveč je subtilna; novotarska aplikacija stare maksime *divide et impera* – naščuvaš drugega proti drugemu, da imaš mir. Pa pustimo šalo, beseda simpliste namiguje, da je antinomija zgolj rezultat zmedenega razmišljanja vladajoče kaste in da slednji, potem ko doživi razsvetljenje, ne bo moglo nič preprečiti, da spremeni svoje ravnanje. Sam nasprotno menim, da ta konflikt načel izhaja iz samih korenin našega družbenega reda v zdajšnji fazi razvoja demokratičnega državljanstva. Očitne nekonsistentnosti so v resnici vir stabilnosti, ki se doseže prek kompromisa, ki ga ne narekuje logika. Ta faza se ne bo nadaljevala v nedogled. Lahko da nekateri konflikti v našem družbenem sistemu postajajo preostri, da bi kompromis lahko prav dolgo dosegal svoj namen. Toda če hočemo pomagati pri njihovem reševanju, moramo poskusiti razumeti njihovo globljo naravo in se zavedati močnih in silovitih učinkov, ki bi jih proizvedel kakršenkoli ihtav poskus obrniti zdajšnje in nedavne trende. Namen teh mojih predavanj je bil, da malo osvetlim en element, ki je po moje temeljnega pomena – učinek hitro razvijajočega se koncepta pravic državljanstva na strukturo družbene neenakosti.

Prevedel Primož Trobevšek